

DESPRE CONCEPTUL DE ISTORIE

Se spune că a existat un robot care era astfel construit încît putea să replice fiecărei mișcări a unui jucător de șah cu o contramișcare și să cîștige toate partidele. Era o marionetă în costum turcesc, cu o narghilea în gură, care stătea în fața tablei de șah așezată pe o masă mare. Printr-un sistem de oglinzi se crea iluzia că masa era complet transparentă. De fapt însă, sub ea stătea ascuns un pitic cocoșat care era un jucător expert în șah și dirija mîna marionetei cu ajutorul unor sfori. Se poate imagina un corespondent filosofic al acestui aparat. Marioneta numită "materialism istoric" va cîștiga întotdeauna. Ea se poate confrunta cu oricine dacă are în slujba sa teologia, care astăzi, se știe, este mică și urîță și nu îndrăznește să se mai arate.

II

"Una dintre cele mai surprinzătoare caracteristici ale naturii umane", scrie Lotze, "pe lîngă foarte mult egoism în detaliu, este lipsa generală de invidie de care dă dovadă prezentul față de viitor." Din această observație deducem că imaginea noastră despre fericire este colorată de timpul care guvernează cursul existenței noastre. Tipul de fericire care ar putea să ne trezească invidia privește aerul pe care l-am respirat, oamenii cu care am fi putut sta de vorbă, femeile care ni s-ar fi putut dăruî. Cu alte cuvinte, imaginea noastră despre fericire este într-o relație indisolubilă cu imaginea mîntuirii. La fel se întîmplă cu imaginea despre trecut, de care se ocupă istoria. Trecutul poartă în el un indiciu secret prin care se raportează la mîntuire. Nu ne atinge același suflu de aer care i-a atins și pe predecesorii noștri? În vocile pe care le ascultăm nu e un ecou al celor amuțite de demult? Nu au femeile căroră le facem curte surori pe care nu le-au cunoscut? Dacă așa stau lucrurile, atunci există o înțelegere tacită între generațiile trecute și a noastră. Venirea noastră pe pămînt a fost așteptată. Asta înseamnă că ne-e fost dată și nouă, ca fiecărei generații dinaintea noastră, o forță mesianică *slabă*, pe care o revendică trecutul. Această revendicare nu poate fi expediată ușor. Materialismul istoric știe din ce cauză.

III

Cronicarul care recită evenimente, fără să facă deosebirea între cele majore și cele minore, ține cont de adevărul potrivit căruia nimic din ce s-a întîmplat vreodată nu poate fi considerat ca pierdut pentru istorie. Fără îndoială că trecutul în toată deplinătatea sa nu aparține decît unei omeniri mîntuite. Cu alte cuvinte, doar pentru ea, în orice moment, trecutul devine o referință

care poate fi invocată. Fiecare moment pe care l-a trăit devine o *citation à l'ordre du jour* – și această zi este Ziua Judecății de Apoi.

IV

*“Trachtet am ersten nach Nahrung und Kleidung,
so wird euch das Reich Gottes von selbst zufallen.”¹*

Hegel, 1807

Lupta de clasă, pe care o are mereu în vedere un istoric instruit la școala lui Marx, înseamnă lupta pentru lucrurile brute și materiale fără care nu poate exista nimic rafinat și spiritual. Cu toate acestea, în lupta de clasă, lucrurile rafinate și spirituale apar altfel reprezentate decât sub forma prăzii care revine învingătorului. Ele se manifestă în această luptă ca încredere, umor, curaj, viclenie și fermitate de nezdruccinat și au o forță retroactivă. Fiecare victorie, prezentă sau trecută, a conducătorilor va fi pusă în permanență de ele sub semnul întrebării. Tot astfel cum unele flori își întorc fața către soare, trecutul, printr-un heliotropism secret, se străduiește să se întoarcă către acel soare care răsare pe cerul istoriei. Un adept al materialismului istoric trebuie să poată discerne această transformare, care este cea mai imperceptibilă dintre toate.

V

Adevărata imagine a trecutului *trece rapid și fără zgomot* pe lângă noi. Trecutul poate fi reținut numai ca o imagine care te străfulgeră în clipa în care o recunoști, pentru a dispărea apoi pentru totdeauna. “Adevărul nu ne va scăpa”; aceste cuvinte ale lui Gottfried Keller caracterizează exact punctul în care materialismul istoric își face drum prin această imagine despre istorie a istorismului. Căci orice imagine a trecutului care amenință să dispară cu fiecare clipă prezentă care nu se recunoaște ca fiind pătrunsă de ea este irecuperabilă.

VI

A articula istoric trecutul nu înseamnă a-l cunoaște “așa cum a fost de fapt”, ci, mai curînd, a reține o amintire așa cum te străfulgeră în clipa unei primejdii. Materialismul istoric vrea să rețină acea imagine a trecutului care se impune, fără ca el să o știe, subiectului istoric în momentul primejdiei. Primejdia privește existența tradiției și pe cei care o receptează. Atît pentru cea dintîi, cît și pentru cei din urmă, constă în transformarea lor în instrumente ale clasei conducătoare. În fiecare epocă trebuie făcută din nou încercarea de a îndepărta tradiția de un conformism care este pe punctul de a o copleși. Mesia nu vine doar ca mîntuitor; vine și ca biruitor al lui Antichrist. Numai acel istoric care are convingerea că nici morții nu vor fi în

1. “Obțineți mai întîi hrană și haine, și apoi Împărăția Cerurilor se va pogori de la sînu asupra voastră.”

siguranță în fața dușmanului, dacă el învinge, va avea darul să reaprindă scînteia speranței în trecut. Iar acest dușman nu încetează să fie învingător.

VII

*"Bedenkt das Dunkel und die große Kälte
In diesem Tale, das von Jammer schallt."*²

Brecht, *Die Dreigroschenoper* [*Opera de trei parale*]

Istoricilor care își doreau să retrăiască o epocă, Fustel de Coulanges le recomanda să uite tot ce știu despre ce a urmat după ea. Nu există o mai bună caracterizare a metodei de care s-a rupt materialismul istoric. Este metoda empatiei, a cărei origine este inerția inimii, *acedia*, care nu ajunge să stăpînească imaginea istoriei autentice care se aprinde fulgerător. Pentru teologii medievali *acedia* era sursa primordială a tristeții. Flaubert, care o cunoștea bine, spunea: "Puțini oameni își vor da seama cît de trist a trebuit să fiu ca să pot reînvia Cartagina". Natura acestei tristeți este mai evidentă dacă se pune întrebarea cu cine intră, de fapt, într-o relație de empatie aderenții istorismului. Răspunsul este inevitabil: cu învingătorii. Și cel care conduce este întotdeauna moștenitorul tuturor celor care au biruit înaintea lui. De aceea, conducătorii sînt, în mod invariabil, cei care beneficiază de pe urma empatiei cu învingătorii. Discipolii materialismului istoric știu foarte bine ce înseamnă acest lucru. Toți cei care au obținut victorii pînă acum participă la acest cortegiu triumfal în care stăpînii de astăzi calcă peste trupurile învinșilor de astăzi. Conform practicii tradiționale, cortegiului îi aparțin și prăzile. Ele poartă denumirea de bunuri culturale, iar adeptul materialismului istoric le privește cu detașare. Căci toate aceste bunuri au, fără excepție, o origine la care nu se poate gîndi fără oroare. Ele își datorează existența nu numai eforturilor marilor genii care le-au creat, dar și trudei anonime a contemporanilor lor. Nu există nici un document al culturii care să nu fie, în același timp, și un document al barbariei. Și aceeași barbarie marchează și procesul transmiterii sale din mîină în mîină. De aceea, adeptul materialismului istoric se detașează pe cît este posibil de el. Consideră că este sarcina lui să perie istoria în răs_păr.

VIII

Tradiția celor oprimați ne învață că "starea excepțională" în care trăim nu este excepția, ci regula. Trebuie să ajungem la o concepție a istoriei care să-i corespundă. Atunci ne vom da seama că sarcina noastră este să creăm *adevărată* stare excepțională și poziția noastră în lupta împotriva fascismului va fi una mai fermă. Șansa pe care o are fascismul constă în faptul că, în numele progresului, oponentii săi îl tratează ca pe o normă istorică. Uimirea față de faptul că lucrurile pe care le trăim "*mai*" sînt posibile în

2. "Gîndiți-vă la întunecimea și la frigul necruțător / Din această vale care răsună de vaiere."

secolul al XX-lea *nu* este de loc una filosofică. Ea nu constituie începutul unei cunoașteri – în afară de cea potrivit căreia reprezentarea istoriei din care decurge o asemenea uimire este de neconceput.

IX

*"Mein Flügel ist zum Schwung bereit,
ich kehrte gern zurück,
denn blieb' ich auch lebendige Zeit
ich hätte wenig Glück."*³
Gerhard Scholem, *Gruß vom Angelus*

Există un tablou al lui Klee numit *Angelus Novus*. El reprezintă un înger care pare să fie pe punctul de a se îndepărta de ceva la care privește fix. Cască ochii, ține gura deschisă și aripile întinse. Așa arată probabil îngerul istoriei. Chipul său este întors către trecut. Ceea ce noi percepem ca pe un lanț de întâmplări, este pentru el o singură catastrofă care îngrămădește neîncetat dărâmături peste dărâmături și i le azvîrlă la picioare. Îngerul ar vrea să rămînă, să-i învie pe morți și să refacă ce a fost distrus. Dar dinspre Rai se iscă o furtună și vîntul îi bate în aripi atît de puternic încît nu le mai poate apropia. Furtuna îl împinge cu o forță irezistibilă către viitorul spre care stă cu spatele, în vreme ce în fața sa mormanul de dărâmături crește necontenit, pînă la cer. Această furtună noi o numim progres.

X

Obiectele pe care disciplina monastică le distribuia călugărilor pentru meditație aveau menirea să-i țină departe de lume și de plăcerile lumești. Gîndurile pe care le expunem aici au fost determinate de o situație similară. Atunci cînd politicienii, în care oponenții fascismului își puseseră speranța, sînt la pămînt și agravează înfrîngerea suferită trădîndu-și propria cauză, aceste considerații intenționează să elibereze copilul politic al lumii din mrejele în care l-au prins trădătorii. Considerațiile noastre pornesc de la faptul că atașamentul încăpățînat față de progres al politicienilor, convingerea lor că au "sprijinul maselor" și, în sfîrșit, integrarea lor servilă într-un aparat incontrollabil au fost trei aspecte ale aceluiași lucru. Încercăm să sugerăm cît de mare va fi costul pe care îl va plăti gîndirea noastră obișnuită pentru o viziune a istoriei care refuză orice complicitate cu gîndirea de care acești politicieni continuă să se agațe.

XI

Conformismul, care a fost de la bun început o parte integrantă a social-democrației, s-a manifestat nu numai la nivelul tacticii ei politice, ci și la cel al reprezentărilor sale economice. Este una din cauzele eșecului său ulterior.

3. "Aripa mea este pregătită de zbor, / *mi-ar plăcea să mă întorc*, / chiar dacă aş sta la nesfîrșit / tot n-aş fi fericit."

Nimic nu a corupt clasa muncitoare germană mai mult decât noțiunea că merge cu curentul. Evoluția tehnică îi apărea drept o pantă a curentului cu care credea că merge. De aici nu mai era decât un pas pînă la iluzia că munca în fabrică, despre care se presupunea că tinde către progresul tehnic, constituie o realizare politică. Vechea etică protestantă a muncii a înviat printre muncitorii germani într-o formă secularizată. Programul de la Gotha⁴, care definește munca drept "sursa întregii bogății și a întregii culturi" poartă deja urmele acestei confuzii. Marx, care avea presimțiri rele, a replicat: "... omul care nu are altceva în afara forței sale de muncă" devine cu necesitate "sclavul altor oameni care s-au făcut proprietari..." Cu toate acestea, confuzia s-a răspîndit și, cuînd după aceea, Josef Dietzgen proclama: "Munca este Mîntuitorul noilor vremuri. ... Îmbunătățirea ...muncii constituie o bogăție care acum poate înfăptui ceea ce nu a înfăptuit nici un Mîntuitor". Reprezentantul acestei concepții vulgar marxiste despre muncă nu își pune întrebarea cum ar putea beneficia muncitorii înșiși de produsele lor atîta vreme cît nu dispun de ele. El nu ține seama de regresele societății, ci numai de progresele înregistrate în a domina natura și dă deja dovadă de acele trăsături tehnocratice pe care le vom întîlni mai tîrziu în fascism. Printre acestea se numără și o concepție despre natură care se desparte într-un mod prevestitor de rele de cea a utopiilor socialiste dinaintea Revoluției de la 1848. Noua concepție despre muncă echivalează cu exploatarea naturii, care este considerată cu naivă mulțumire ca fiind opusul exploatarei proletariatului. În comparație cu această concepție pozitivistă, fanteziile lui Fourier, care au fost atît de des ridiculizate, se dovedesc surprinzător de raționale. Pentru Fourier, efectul muncii sociale bine ordonate este că patru luni vor lumina noaptea pămînteană, gheața se va retrage de la poli, apa mării nu va mai fi sărată și animalele de pradă se vor pune în slujba omului. Toate acestea ilustrează un tip de muncă ce, departe de a încerca să supună natura, este capabil să asiste la nașterea creațiilor care există în stare latentă, ca virtualități, în pîntecele ei. Ideii corupte despre muncă îi corespunde ideea complementară a unei naturi care, cum spune Dietzgen, "există gratis".

XII

*"Wir brauchen Historie, aber wir brauchen sie anders, als sie der verwöhnte Müßiggänger im Garten des Wissens braucht."*⁵

Nietzsche, Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben
[Despre avantajele și dezavantajele istoriei pentru viață]

Subiectul cunoașterii istorice este însăși clasa luptătoare, clasa oprima-tă. La Marx ea apare ca ultima clasă aservită, cea răzbunătoare, care duce

4. Congresul de la Gotha din 1875 a reunit cele două partide socialiste germane, dintre care unul era condus de Ferdinand Lassalle și celălalt de Karl Marx și Wilhelm Liebknecht (n. tr.).

5. "Avem nevoie de istorie, dar avem nevoie de ea altfel decât trîndavul blazat din grădina cunoașterii."

la bun sfârșit opera de eliberare în numele generațiilor de obidiți. Această convingere, care a cunoscut o scurtă recrudescență în grupul Spartacus⁶, a fost dintotdeauna combătută de social-democrați. În trei decenii au reușit să facă practic uitat numele lui Blanqui, care avusese un răsunet atât de puternic în secolul precedent. Social-democrația s-a complăcut în a atribui clasei muncitoare rolul de eliberatoare a generațiilor viitoare, retezându-i astfel avântul și puterea. La această școală clasa muncitoare și-a pierdut și ura, și spiritul de sacrificiu, care, ambele, sînt inspirate mai curînd de imaginea strămoșilor în lanțuri decît de idealul nepoților liberi.

XIII

"Wird doch unsere Sache alle Tage klarer und das Volk alle Tage klüger."

Wilhelm Dietzgen, *Sozialdemokratische Philosophie*

[*Filosofia social-democrată*]

Teoria social-democrată și, cu atât mai mult, practica ei au fost determinate de o concepție a progresului care nu adera la realitate, dar avea pretenții dogmatice. Progresul, așa cum îl vedeau social-democrații, era, în primul rînd, progresul omenirii înseși (și nu doar pași înainte în sfera aptitudinilor și cunoașterii umane). În al doilea rînd, era ceva nemărginit (care corespundea perfectibilității nesfîrșite a omenirii). În al treilea, progresul era considerat în esență continuu (urmînd în mod automat un curs în linie dreaptă sau în formă de spirală). Fiecare dintre aceste caracterizări este controversabilă și poate fi criticată. Totuși, dacă se vrea riguroasă, critica trebuie să pătrundă dincolo de aceste caracterizări și să se concentreze pe ceea ce au în comun. Ideea unui progres al speciei umane în istorie nu poate fi separată de cea a înaintării sale într-un timp omogen, vid. Critica ideii unei astfel de înaintări trebuie să fie fundamentul necesar al oricărei critici a progresului însuși.

XIV

*"Ursprung ist das Ziel."*⁸

Karl Kraus, *Worte in Versen I* [*Cuvinte în versuri I*]

Istoria este obiectul unei construcții care nu este plasată în timpul vid și omogen, ci într-un timp plin de prezența "timpului acum"⁹. Astfel, pentru Robespierre, Roma antică era un trecut încărcat cu timpul lui acum apărut din continuumul istoriei. Revoluția Franceză s-a considerat a fi o reîntoarcere

6. Grupare de stînga, întemeiată de Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht la începutul Primului Război Mondial, care a fost apoi absorbită de partidul comunist (n. tr.).

7. "Pe zi ce trece, cauza noastră devine mai clară și poporul mai înțelept."

8. "Originea este țelul."

9. Benjamin spune "*Jetztzeit*" și indică, cu ajutorul semnelor citării, că nu se referă la un simplu echivalent al lui *Gegenwart*, adică prezent. E limpede că se referă la misticul *nunc stans* (n. tr.)

« Romei. Ea cita Roma antică tot astfel cum moda citează costumele trecutului. Moda are fleri pentru ceea ce este actual, chiar dacă se ascunde în hățișurile de odinioară; ea este saltul tigrului în trecut. El nu poate avea loc decât într-o arenă în care comandă clasa conducătoare. Același salt efectuat sub cerul liber al istoriei este saltul dialectic, adică revoluția așa cum o concepea Marx.

XV

Conștiința că sînt pe cale de a sparge continuumul istoriei este proprie claselor revoluționare în momentul acțiunii. Marea revoluție a introdus un nou calendar. Ziua cu care începe un nou calendar îndeplinește funcția de accelerător istoric. Și, în fond, este vorba de aceeași zi care revine mereu sub forma zilelor de sărbătoare, care sînt zile de comemorare. Astfel calendarele nu măsoară timpul ca orologiile; ele sînt monumente ale unei conștiințe istorice ale cărei urme s-au șters în Europa, în ultima sută de ani. Numai în Revoluția din Iulie a avut loc un incident în care această conștiință și-a putut impune drepturile. În seara primei zile de luptă, s-a văzut că se trăgea asupra ceasornicelor din turnuri, simultan și din direcții diferite, fără legătură între ele. Un martor ocular, a cărui intuiție se datora poate rimei, scria după cum urmează:

«Qui le croirait! on dit qu'irrités contre l'heure
De nouveaux Josués, au pied de chaque tour,
Tiraient sur les cadrans pour arrêter le jour»¹⁰.

XVI

Un adept al materialismului istoric nu poate renunța la noțiunea unui prezent care nu este o trecere, ci în care timpul stă pe loc sau tocmai s-a oprit. Căci această noțiune definește chiar prezentul în care el însuși scrie istoria. Istorismul dă imaginea "eternă" a trecutului; materialismul istoric oferă o experiență unică a trecutului. Materialistul istoric îi lasă pe alții să-și cheltuiască energia la prostituata "A fost odată", în bordelul istorismului. El rămîne stăpîn pe puterile sale, suficient de bărbat pentru a sparge continuumul istoriei.

XVII

Istorismul culminează pe bună dreptate în istona universală. Prin metoda sa, istoriografia materialistă se deosebește de cea din urmă mai clar decât de oricare alta. Istorismului îi lipsește armătura teoretică. Procedul pe care îl folosește este aditiv; adună o masă de date pentru a umple timpul vid, omogen. Istoriografia materialistă, pe de altă parte, se bazează pe un principiu constructiv. Gîndirea nu implică doar mișcarea ideilor, ci și repausul lor.

10. "Cine ar crede! se spune că, iritați de timp, / La piciorul fiecărui turn, noi Josua / Trăgeau spre cadran pentru a opri ziua-n loc."

Cînd gîndirea se fixează brusc într-o configurație saturată de tensiuni, ea îi provoacă un șoc care o cristalizează în monadă. Un istoric materialist abordează un subiect istoric numai atunci cînd acesta se prezintă ca o monadă. În această structură el recunoaște semnul unei suspendări mesianice a desfășurării sau, altfel spus, al unei șanse revoluționare în lupta pentru trecutul oprimat. El percepe această șansă de a sparge cursul omogen al istoriei pentru a face să iasă o epocă determinată; astfel face să iasă o viață determinată dintr-o epocă, o operă determinată din opera unei vieți întregi. Rezultatul metodei sale este că se păstrează și se suprimă în operă opera de-o viață, în opera de-o viață întreaga epocă și în epocă cursul întreg al istoriei. Fructul hrănitor a ceea ce este înțeles istoric conține în sine timpul ca pe o sămînță prețioasă, dar lipsită de gust¹¹.

XVIII

“Bietele cinci milenii de cînd există *homo sapiens*”, spune un biolog modern, “reprezintă, în raport cu istoria vieții organice pe pămînt, aproximativ două secunde la sfîrșitul unei zile de douăzeci și patru de ore. La această scară, istoria omenirii civilizate ar umple o cincime din ultima secundă a ultimei ore.” Prezentul acum [*die Jetztzeit*], care, ca model al timpului mesianic, cuprinde întreaga istorie a omenirii într-o prescurtare colosală, coincide exact cu statura pe care o are istoria omenirii în univers.

ANEXĂ

A

Istorismul se mulțumește să stabilească o relație cauzală între diverse momente ale istoriei. Dar nici o stare de fapt care este o cauză nu devine o stare de fapt istorică din acest motiv. Ea a devenit istorică postum, datorită unor evenimente de care o pot despărți secole. Un istoric care pornește de la acest punct de plecare încetează să enumere succesiunea de evenimente ca pe niște mătăanii. El înțelege constelația în care epoca sa a intrat cu o epocă anterioară determinată. Astfel întemeiază un concept al prezentului ca “timp al lui acum” care este presărat cu cioburi de timp mesianic.

B

Desigur că timpul nu a fost perceput de prezicătorii care încercau să afle ce le va aduce ca omogen și vid. Oricine reține această idee va putea înțelege, poate, în ce mod timpul trecut a fost obiect de experiență în comemorare – și anume, exact în același mod pe care l-am menționat. Se știe că evreilor le era interzis să cerceteze viitorul. Tora și rugăciunea îi instruiesc, în schimb, să comemoreze. Pentru ei, viitorul își pierde astfel vraja, sub al cărei imperiu se află toți cei care se adresează ghicitorilor. Dar asta nu înseamnă că, pentru evrei, viitorul a devenit timp omogen, vid. Căci fiecare clipă de timp era poarta îngustă prin care venea, poate, Mesia.

11. Termenul hegelian *aufheben* are trei sensuri: a păstra, a ridica, a anula (*n. tr.*).

FRAGMENT TEOLOGIC-POLITIC

De abia Mesia este cel care desăvârșește orice devenire istorică, în sensul că el însuși mai întâi mîntuiește, desăvârșește și creează relația dintre această devenire și mesianic. De aceea nici o realitate istorică nu se poate raporta pe sine și de la sine la mesianic. De aceea împărăția lui Dumnezeu nu este filosoful dynamis-ului istoric; ea nu poate fi stabilită ca țel. Din perspectivă istorică, ea nu este țel, ci sfîrșit. De aceea, ordinea profanului nu se poate clădi pe ideea împărăției lui Dumnezeu, de aceea teocrația nu are un sens politic, ci numai unul religios. Cel mai mare merit al cărții lui Ernst Bloch *Geist der Utopie [Spiritul utopiei]* este că a negat din toate puterile semnificația politică a teocrației.

Ordinea profanului trebuie să se întemeieze pe ideea de fericire. Raportarea acestei ordini la mesianic este una dintre învățăturile esențiale ale filosofiei istoriei. Ea este condiția unei concepții mistice a istoriei, a cărei problematică poate fi reprezentată printr-o imagine. Dacă indicăm cu o săgeată țința acțiunii dynamis-ului profan și cu alta direcția intensității mesianice, căutarea fericirii oamenilor liberi tinde să se îndepărteze, firește, de acea direcție mesianică; dar, tot astfel cum o forță pe o anumită traiectorie poate să o stimuleze pe alta care acționează în direcția contrară, și ordinea profană poate accelera venirea împărăției lui Mesia. Așadar profanul, deși nu este o categorie a acestei împărății, este o categorie decisivă a apropierei ei, care se petrece pe nesimțite. Căci, tinzînd către fericire, tot ce este pămîntesc tinde către pieire, numai în fericire îi este merit să-și găsească sfîrșitul – în vreme ce intensitatea mesianică nemijlocită a inimii, a omului interior individual trece prin nenorociri, adică prin suferințe. Corespondentul lui *restitutio in integrum* în sens spiritual, care duce la nemurire, este o *restitutio* în sens temporal care duce la un veșnic declin, iar ritmul acestei existențe pămîntești, veșnic trecătoare, trecătoare în totalitatea sa spațială și temporală, este fericirea. Căci natura este mesianică prin caracterul său veșnic și total trecător. Sarcina de a aspira la acest caracter, chiar și pentru acele niveluri ale omului care sînt natură, îi revine politicii mondiale, a cărei metodă nu poate fi numită decît nihilism.